

ИДЕАЛИЗЪМ¹

Глава 4

Думата "идеализъм" се използва от различни философи, до известна степен в различен смисъл. Ние ще разбирате под него доктрината, че всичко, което съществува, или във всеки случай, за което може да се знае, че съществува, трябва да бъде в някакъв смисъл умствено. Тази доктрина, която е много широко разпространена сред философите, има няколко форми, и се защитава от няколко различни довода. Доктрината е толкова широко разпространена и толкова интересна сама по себе си, че дори и най-краткият преглед на философията трябва да даде някакво обяснение за нея.

Тези, които не са свикнали с философските спекулации, може да са склонни да отхвърлят подобна доктрина като очевидно абсурдна. Няма съмнение, че здравият разум разглежда масите и столовете, слънцето и луната и материалните обекти като цяло като нещо коренно различно от съзнанието и съдържанието на съзнанието, също така ги разглежда като съществуващо, което може да продължи да съществува, ако съзнанията изчезнат. Мислим, че материята е съществувала много преди да е имало съзнания и е трудно да я мислим единствено като продукт на ментална дейност. Но независимо дали е верен или неверен, идеализмът не трябва да се отхвърля като очевидно абсурден.

Видяхме, че дори физическите обекти да притежават независимо съществуване, те трябва да се различават в голяма степен от сетивните данни и могат да имат единствено съответствие със сетивните данни, по същия начин, по който един каталог има съответствие с нещата, които изобразява. Следователно здравият разум ни оставя в пълно неведение по отношение на действително присъщата природа на физическите обекти и ако имаше основателна причина да ги считаме за умствени, не бихме могли справедливо да отхвърлим

¹ Преводът е направен по: Russell, B. 1959. *The Problems of Philosophy* (1912). Home University Library, Oxford University Press paperback. Първите две глави от *Проблемите на философията* бяха публикувани в *Кайрос*, бр. 2/2017 г. в превод на Румяна Генова.

това мнение само защото ни се струва непознато. Истината за физическите обекти трябва да е непозната. Знанието за материята може да е недостижимо, но ако някой философ дръзне да заяви, че я е достигнал, то фактът, че знанието за материята е неизвестно, не трябва да бъде основание за възражение спрямо неговото мнение.

Основанията, на които се защитава идеализмът, обикновено са основания, извлечени от теорията на познанието, тоест от обсъждане на условията, на които трябва да отговарят нещата, за да можем да ги познаваме. Първият сериозен опит да се установи идеализмът на такава основа е този на епископ Бъркли. Той пръв доказва, чрез валидни аргументи, че не можем да допуснем сетивните данни да имат независимо съществуване от нас, те трябва да бъдат поне частично "в" ума, в смисъл, че тяхното съществуване е невъзможно без зрение, слух, допир, обоняние или вкус. До тук твърдението му беше почти сигурно валидно, дори и някои от аргументите му не бяха такива. Но той продължава да твърди, че сетивните данни са единствените неща, в чието съществуване могат да ни уверят нашите възприятия, и че да бъде нещо познато означава да бъде „в“ ума и следователно да е умствено. Оттук той стига до заключението, че нищо не може да бъде познаваемо, освен това, което е в нечий ум, и че всичко, което е познаваемо, без да е в моя ум, трябва да бъде в нечий друг ум.

За да разберем неговия аргумент, е необходимо да разберем неговата употреба на думата „идея“. Той дава името „идея“ на всичко, което е непосредствено познаваемо, такива са например сетивните данни. Така определен цвят, който виждаме, е идея; такъв е гласът, който чуваме и т.н. Но терминът не е ограничен единствено до сетивните данни. Има неща, запомнени или въобразени, с такива неща също имаме непосредствено запознанство в момента на запомняне или въобразяване. Всички тези непосредствени данни той нарича "идеи".

След това той пристъпва към разглеждането на обикновени обекти, като дърво, например. Той показва, че всичко, което узнаваме непосредствено, когато „възприемаме“ дървото, се състои от идеи в неговия смисъл на думата и твърди, че няма ни най-малко основание да се предполага, че има нещо реално в дървото, освен това, което възприемаме. Неговото битие, казва той, се състои в това да бъде възприето: на латинския език на схоластиците неговото „esse“ е „percipi“. Той напълно признава, че дървото трябва да продължи да съществува дори когато затворим очи или когато до него няма човек. Но това продължаващо съществуване, казва той, се дължи на факта, че Бог продължава да го възприема; „истинското“ дърво, което съответства на това, което нарекохме физически обект, се състои от идеи в ума на Бог, идеи повече или по-малко като тези, които имаме, когато виждаме дървото, но се различават по това, че са постоянни в Божия ум, докато дървото продължава да съществува. Всички наши възприятия, според него, се състоят от частично

участие на Божиите възприятия и именно поради това участие различните хора виждат повече или по-малко едно и също дърво. Така освен умовете и техните идеи няма нищо в света, нито е възможно нещо друго да бъде познато някога, тъй като всичко, което се знае, непременно е идея.

В този аргумент има много заблуди, които са били важни в историята на философията и ще продължат да бъдат, затова трябва да се осветлят. На първо място, има объркване, породено от използването на думата „идея“. Мислим за една идея по същество като за нещо в нечий ум и следователно, когато ни се каже, че едно дърво се състои изцяло от идеи, естествено е да предположим, че ако е така, то дървото трябва да е изцяло в умовете. Но понятието да бъде „в“ ума е двусмислено. Ние казваме, че имаме предвид даден човек, без да имаме предвид, че човекът е в ума ни, а че мисълта за него е в ума ни. Когато човек каже, че някаква работа, която е трябвало да свърши, е изчезнала напълно от ума му, той няма предвид, че самата работа е бил някога в ума му, а само че мисъл за работата е била в ума му преди, но след това е престанала да бъде в неговия ум. И така, когато Бъркли казва, че дървото трябва да е в ума ни, ако можем да го познаем, всичко, което той наистина има право да каже, е, че мисълта за дървото трябва да е в ума ни. Да се твърди, че самото дърво трябва да е в ума ни, е като да се твърди, че човекът, който имаме в ума си, самият е в нашия ум. Объркването може да изглежда прекалено грубо, за да бъде извършено от компетентен философ, но различни съпътстващи обстоятелства го правят възможно. За да видим как е било възможно, трябва да се задълбочим във въпроса за природата на идеите.

Преди да се заемем с общия въпрос за природата на идеите, трябва да разграничим два напълно отделни въпроса, които възникват относно сетивните данни и физическите обекти. Видяхме, че поради различни причини, свързани с детайлите, Бъркли е бил прав, като третира сетивните данни, които съставляват нашето възприятие за дървото, като повече или по-малко субективни, в смисъл, че те зависят от нас толкова, колкото и от дървото, и не биха съществували, ако дървото не е възприето. Но това е съвсем различна гледна точка от тази, чрез която Бъркли се опитва да докаже, че всичко, което може да бъде непосредствено познато, трябва да бъде в ума. За тази цел подробният аргумент относно зависимостта на сетивните данни от нас е безполезен. Необходимо е да се докаже най-общо, че като се знаят, нещата се показват като умствени. Това е, което Бъркли вярва, че е направил. Именно този въпрос, а не предишният въпрос за разликата между сетивните данни и физическите обекти, трябва да ни занимава сега.

Вземайки думата „идея“ в смисъла на Бъркли, има две доста различни неща, които трябва да се имат предвид, когато една идея е пред ума. Има от една страна нещо, което осъзнаваме -- да речем цвета на моята маса - и от друга страна самото реално осъзнаване,

умственият акт на схващането на нещото. Умственият акт несъмнено е умствен, но има ли причина да се предполага, че възприеманото нещо е в някакъв смисъл умствено? Предишните ни аргументи относно цвета не доказаха, че той е умствен; те само доказаха, че съществуването му зависи от отношението на нашите сетивни органи към физическия обект -- в нашия случай, масата. Тоест те доказаха, че определен цвят ще съществува при определена светлина, ако едно нормално око се постави в определена точка спрямо масата. Те не са доказали, че цветът е в ума на възприемащия.

Възгледът на Бъркли, че очевидно цветът трябва да е в ума, и неговата правдоподобност, изглежда зависи за от объркването на възприетото нещо с акта на възприемане. Всяко от тях може да се нарече „идея“; вероятно и двете биха били наречени идея от Бъркли. Актът несъмнено е в ума; следователно, когато мислим за акта, ние лесно се съгласяваме с възгледа, че идеите трябва да са в ума. След това, забравяйки, че това е вярно само когато идеите се вземат като актове на възприятие, ние прехвърляме пропозицията, че „идеите са в ума“ към идеите в другия смисъл, т.е. към възприетите неща от нашите актове на възприятие. Така чрез несъзнателна двусмисленост стигаме до заключението, че всичко, което можем да схванем, трябва да бъде в умовете ни. Изглежда, че това е истинският анализ на аргумента на Бъркли.

Този въпрос за разграничението между акт и обект в нашето разбиране на нещата е жизнено важен, тъй като цялата ни способност за придобиване на знания е свързана с него. Способността да бъдеш запознат с неща, различни от себе си, е основната характеристика на един ум. Запознанството с обекти по същество се състои в отношението между ума и нещо извън ума; това е, което съставлява способността на ума да познава нещата. Ако кажем, че нещата, които познаваме, трябва да са в ума, ние или неоправдано ограничаваме способността на ума за познание, или изричаме просто тавтология. Ние изричаме обикновена тавтология, ако имаме предвид под „в ума“ същото, както и под „пред ума“, т.е. ако имаме предвид просто да бъде схванато от ума. Но ако имаме предвид това, ще трябва да признаем, че това, което в този смисъл е в ума, може все пак да не е умствено. По този начин, когато осъзнаем природата на познанието, аргументът на Бъркли се разглежда като грешен както по съдържание, така и по форма, и става ясно, че неговите основания да предполага, че „идеите“ – т.е. възприеманите обекти – трябва да са умствени, нямат каквато и да била валидност. Следователно неговите основания в полза на идеализма могат да бъдат отхвърлени. Предстои да видим дали има други основания.

Често се казва, сякаш това е очевидна истина, че не можем да знаем, че съществува нещо, което не познаваме. Изводът е, че всичко, което по някакъв начин може да бъде свързано с нашия опит, трябва поне да може да бъде познато от нас; откъдето следва, че ако

материята по същество беше нещо, с което не бихме могли да бъдем запознати, материята би била нещо, за което не бихме могли да знаем, че съществува, и което не би могло да има никакво значение за нас. Обикновено се подразбира, по причини, които остават неясни, че това, което няма значение за нас, не може да бъде реално и следователно материята, ако не е съставена от умове или от умствени идеи, е невъзможна и е просто химера.

Да се впуснем в изцяло в обсъждането на този аргумент на нашия сегашен етап би било невъзможно, тъй като повдига въпроси, изискващи значително предварително обсъждане; но някои причини за отхвърляне на аргумента могат да бъдат забелязани веднага. Да започнем от края: няма причина това, което не може да има практическо значение за нас, да не е реално. Вярно е, че ако се включи теоретичната важност, всичко реално е от известно значение за нас, тъй като като хора, желаещи да знаят истината за Вселената, ние имаме известен интерес към всичко, което съдържа Вселената. Но ако този вид интерес присъства, не е вярно, че материята няма значение за нас, при условие че съществува, дори ако не знаем, че съществува. Очевидно можем да подозираме, че може да съществува, и да се чудим дали е така; следователно то е свързано с нашето желание за знание и има значението или да задоволи, или да осуети това желание.

Това в никакъв случай не е очевидна истина, а всъщност грешка да смятаме, че не можем да знаем дали нещо съществува, защото не знаем дали е така. Тук думата "зная" е използвана в две различни значения. (1) При първото си използване то е приложимо към вида знание, което се противопоставя на грешката, смисълът, в който това, което знаем, е вярно, смисълът, който се прилага към нашите вярвания и убеждения, т.е. към това, което се нарича съждение. В този смисъл на думата знаем, че нещо е така. Този вид знание може да се опише като знание за истините. (2) При второто използване на думата „познавам“ по-горе, думата се отнася до нашето знание за нещата, което можем да наречем запознанство. Това е смисълът, в който познаваме сетивните данни. (Въведеното разграничение е подобно на това между „savoir“ и „connaître“ на френски или между „wissen“ и „kennen“ на немски.

Така твърдението, което изглеждаше като очевидна истина, когато се повтори, се превръща в следното: „Никога не можем наистина да преценим, дали съществува нещо, с което не сме запознати“. Това в никакъв случай не е очевидна истина, а напротив, осезаема лъжа. Нямам честта да се познавам с императора на Китай, но наистина смятам, че той съществува. Може да се каже, разбира се, че съдя за това поради запознанствата на други хора с него. Това обаче би било неуместен отговор, тъй като, ако принципът беше верен, не бих могъл да знам, че някой друг е запознат с него. Но освен това: няма причина да не знам за съществуването на нещо, с което никой не е запознат. Тази точка е важна и изисква изясняване.

Ако съм запознат с нещо, което съществува, моето запознанство с него ми дава знанието, че то съществува. Но не е вярно обратното, когато знам, че нещо от определен вид съществува, аз или някой друг трябва да сме запознати с това нещото. Това, което се случва, когато имам истинско знание за нещо без да съм запознат с него, е, че нещото ми е известно чрез описание и че, по силата на някакъв общ принцип, съществуването на нещо, отговарящо на това описание, може да бъде изведено от съществуването на нещо, с което съм запознат. За да разберем напълно смисъла, ще е добре първо да се занимаем с разликата между знание по запознанство и знание по описание и чак след това да разгледаме внимателно дали знанието за всеобщовалидните принципи притежава такава сигурност като знанието за съществуването на нашите преживявания. Тези теми ще бъдат разгледани в следващите глави.

Превод от английски език: Мария Дафчева